

RENÉ NYBERG

*RUOTSIN
ja
VENÄJÄN
VÄLISÄ*

— ESSEITÄ —

HISTORIAN VARRELTA

SILTALA

Ruotsin ja Venäjän välissä

René Nyberg

Ruotsin ja Venäjän välissä

ESSEITÄ HISTORIAN VARRELTA

SILTALA

Leolle, Kasperille, Ronjalle ja Untolle

© René Nyberg 2022

www.siltalapublishing.fi

ISBN 978-952-388-056-6

Graafinen suunnittelu Anders Carpelan
Taitto Sisko Honkala

Toinen painos

Painettu EU:ssa

SISÄLLYS

Aluksi 9

1	Periviholliset	11
2	Kohtaaminen pohjoisessa	16
3	Turkiksia, hopeaa ja orjia	23
4	Aleksanteri Nevski ja mongoliperintö	34
5	Novgorod – Moskova – Venäjä	40
6	Iivana IV Julma	51
7	Venäläiskauhun synty	58
8	<i>Smuta</i>	62
9	Uusi Venäjä	67
10	Ruotsin itärajan syvyys	71
11	Maaorjuuden etiäinen	77
12	Vastaranta	89
13	Rajana vain taivas tai Konstantinopoli	98
14	Toisenlainen soturikuningas	107
15	”Pietarin kaupungin peruskivi on nyt lopullisesti muurattu”	114
16	Pietari	127
17	Kohti rauhaa	135
18	Pietari Suuren raja	145

19	Revanssi, flasko ja nöyryytys	161
20	Rajarauha	178
21	Lyöty ja kipuileva Ruotsi	184
22	Kolmannesta Kustaasta Ruotsin lohtu ja toivo	203
23	Kuilun partaalle	224
24	Kun kahdesta tuli neljä	241

Lopuksi 260

Henkilöitä 262

Kirjallisuutta 275

Aluksi

HISTORIALLISEN KOKONAISKUVAN hahmottaminen ei aina ole helppoa mutta silti se on välttämätöntä, muuten on vaikeaa ymmärtää monia kehityskulkuja ja niiden myötä nykyisyyttä. Paneuduin ensimmäisessä kirjassani *Pohjolan turvallisuus ja Suomi. Ydinaseiden vähenevä merkitys* (1984) muun muassa Norjan ja Tanskan turvallisuuspolitiikan taustaan. Olin saanut alivaltiosihteeri Keijo Korhoselta tehtäväksi selvittää erityisesti Norjan Nato-jäsenyyteen liittyviä omaehtoisia rajoituksia. Lopputulos vastasi toimeksiantoa, vaikka olikin vain pintaraappaisu maiden historiaan. Silti se avasi laajemman näkymän Pohjolan historiaan.

Ruotsin ja Venäjän välissä tarkastelee Suomen lähialueiden kehitystä ja Ruotsin *östlandetin* vähittäistä hahmottumista. Kirjani esheet perustuvat laajaan tutkimusaineistoon ja kirjallisuuteen. Käytetty tutkimuskirjallisuus löytyy lähdeluettelosta. Olen hyödyntänyt suomen-, ruotsin-, venäjän-, tanskan- ja norjankielistä aineistoa. Venäjän osalta tukeudun sekä moderniin että klassiseen tutkimuskirjallisuuteen. Erityinen lukuelämys olivat Venäjän historian klassikon Vasili Kljutševskin kuuluisat luennot.

Muusta kirjallisuudesta mainittakoon Voltairen *Kaarle XII:n historia* (1731), joka on kestänyt aikaa hämmästyttävällä tavalla. Hänen luonnehdintansa soturikuninkaasta ovat kaksisataaviisikymmentä vuotta myöhemmin yhä osuvia. Kaikkien

ruotsalaisten koululaisten niin Ruotsissa kuin Suomessakin tuntema Frans Bengtssonin kirja *Orm Punainen* (1941) on samoin yhä lukuelämys. Se on tarina viikingeistä, jotka matkaavat Etelä-Skandinaviasta Irlanninmerelle asti ja lopuksi Gotlannin kautta Väinäjokea ylös aina Mustallemerelle. Paluumatkallaan sankarit kohtaavat virolaisia merirosvoja. Nobelisti Verner von Heidenstamin esseekokoelma *Karolinerna* (1897–98) sen sijaan on pölyttynyt muistutus Ruotsin suurvaltanostalgiaista.

Ruotsin ja Venäjän vallan taitekohdan tutkimuskirjallisuuden osalta jäin kaipaamaan kokoavaa kolmoiselämäkertaa Gustav Mauritz Armfeltista (s. 1757), Georg Magnus Sprengtportenista (s. 1740) ja Curt von Stedingkistä (s. 1746), kaikki eteviä sotilaita, jotka ajautuivat eri teille. Armfelt oli paitsi sotilas myös merkittävä kulttuuripersoona ja Kustaa III:n suosikki sekä Aleksanteri I:n tärkein neuvonantaja Suomea koskevissa ratkaisuis-
sa. Sprengtporten taas siirtyi katkeroituneena Venäjän palvelukseen ja ajoi Suomen liittämistä Venäjään. Vaikka hänestä tuli Suomen ensimmäinen kenraalikuvernööri, jäi hänen vaikutus-
valtansa vähäiseksi. von Stedingk oli paitsi sotilas ja lopulta sotamarsalkka myös Ruotsin monivuotinen lähetti-läs Pietarissa Katariinan, Paavalin ja Aleksanterin aikana sekä Haminan rauhan pääneuvottelija.

Aloitan idän ja lännen kohtaamisesta pohjoisessa ja päätän kirjan Napoleonin sotien seurauksiin Pohjolassa eli Ruotsin ja Tanskan jakoon.

Periviholliset

Tanskan ja Ruotsin taistelu Pohjolan ylivallasta oli
sukulaiskansojen sisällissota.

SUOMEN HISTORIA tuntee vanhan vihan (1495–97), pitkän vihan (1570–90), isonvihan (1713–21) sekä pikkuvihan (1742–43). Siitä huolimatta, että Ruotsin itärajalla, sen *Östlandetissa* eli Suomessa käytiin vuosisatoja pienempiä tai suurempia taisteluja, Venäjä ei alun perin ollut Ruotsin päävihollinen eli mahti, joka uhkasi Ruotsin olemassaoloa tai halusi alistaa sen. Päinvastoin Venäjä tuki Ruotsia esimerkiksi kolmikymmenvuotises-sa sodassa taistelussa ”papisteja” eli katolisia valtoja vastaan. Maita yhdisti myös vihollisuus Puolaa kohtaan.

Ruotsin historiallinen perivihollinen oli Tanska. Tanskan uhkan kuvaaminen suuremmaksi kuin itämaisen Moskovon voi tuntua liioittelulta myöhemmän kehityksen valossa. Tämä on kuitenkin anakronistista. Tanskan ja Ruotsin taistelu Pohjolan ylivallasta oli sukulaiskansojen sisällissota, joka jatkui vuosisatoja ja jossa molemmat pyrkivät alistamaan toisensa oman kruununsa alle.

Kaarle IX:n Ruotsin valtaistuimelta vuonna 1599 syökse-
män Sigismundin Puolan uhka näyttäytyi Kustaa II Aadolfille
ja vielä Sigismundin kuoleman 1632 jälkeen Kaarle X Kustalle
todellista suuremmalta jälkikäteen arvioituna. Sen sijaan karo-
liiniarmeijan luoneelle Kaarle XI:lle Tanska oli Ruotsin ainoa
todellinen vihollinen. Tanskan, Puolan ja Venäjän liittoutu-
man sodanjulistus vuonna 1700 aloitti suuren Pohjan sodan.
Ensimmäisenä Kaarle XII löi Tanskan. Carolus viipyi taistellen
Puolassa ja Saksassa kauemmin kuin hänen isosisänsä Kaarle X
Kustaa. Vasta vuonna 1708 hän johti armeijansa kohti Pultavaa.

Stolbovan rauha (1617) sulki Venäjän vuosisadaksi Suomen-
lahdelta ja Itämereltä ja rauhoitti pohjoisen ja idän lukuun otta-
matta ruptuurisotaa (1656–58). Ruotsin ulkopoliittinen paino-
piste siirtyi etelään, mikä kuihdutti Suomen strategisen aseman.
Tämä muuttui 1700-luvulla, jota Ruotsin historiassa kutsutaan
Suomen vuosisadaksi. Se johti kaksi kertaa Suomen miehityk-
seen, aluemenetyksiin ja päättyi lopulta koko Suomen menettä-
miseen. Suomen sota (1808–09) oli tuhota Ruotsin.

Ruotsi oli rimpuillut irti Tanskan voimistuvasta otteesta al-
kaen Engelbrektin kansannousuista 1430-luvulla. Nousemalla
kapinaan vuoden 1520 Tukholman verilöylyn jälkeen Ruot-
si haastoi Tanskan aseman Skandinavian johtavana valtiona.
”Kristian-tyrannin” eli Kristian II:n pyrkimys palauttaa Tans-
kan kuninkaan valta Pohjolassa epäonnistui, ja Kustaa Vaasas-
ta tuli Ruotsin kuningas. Valtansa huipulla Tanska oli Ruotsia
runsasväkisempi, itsetietoinen eurooppalainen valta, joka peri
neljäsataa vuotta Juutinrauman tullia. Tanska loi myös Itämeren
ensimmäisen laivaston. Tanska uudisti oikeuslaitoksensa perus-
tan vuonna 1683 (*Danske lov*), Ruotsi vasta vuonna 1734, vaika
työ oli jo aloitettu Axel Oxenstiernan aikana 1630-luvulla.
Tanska siirtyi vuonna 1700 gregoriaaniseen kalenteriin, Ruot-
si seurasi perässä vasta vuonna 1753. Venäjä luopui vuonna

1700 ajanlaskusta, joka lähti maailman luomisesta, ja otti käyttöön juliaanisen kalenterin, josta vasta bolševikit luopuivat 1918. Holsteinin herttuana Tanskan kuningas oli myös Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan ruhtinas. Hallitsemiensa Saarenmaan, Gotlannin ja Skoonen maakuntien* sekä Norjan avulla Tanska saartoi Ruotsin Itämereltä, etelästä sekä lännestä.

Seitsenvuotinen sota 1563–70 oli Pohjolan ensimmäinen suuri sota. Se runteli pahoin Smoolannin ja Skoonen maakuntia Juutinrauman itärannikolla. Katkera veljessota päättyi ratkaisemattomaan, mutta synnytti molemminpuolista vihaa, joka kesti vuosisatoja. Asetelma muuttui vasta, kun Tanska Roskilden rauhassa vuonna 1658 luovutti Juutinrauman itärannikon Ruotsille. Tällöin maayhteys Norjaan katkesi, ja Tanskan valtakunta jakaantui Juutinrauman sekä ”Länsimeren” (*Västerhavet*) eli Kattegatin ja Skagerrakin erottamana mantereiseen ja atlanttiseen (Norja, Färsaaret, Islanti ja Grönlanti) osaan. Skoonen sota 1675–79 ja suuri Pohjan sota eivät muuttaneet asetelmaa, vaikka Tanska Pultavan jälkeen vielä kerran yritti vallata Skoonen takaisin.

Tanskan ja Ruotsin suhteeseen vaikutti myös merenkulun kehitys. Alankomaat nousi Hansan ja Lyypekin jälkeen Itämeren tärkeimmäksi kauppamahdiksi. Itämeren-kauppa oli sille ”kai-ken kaupan äiti” (*moederne gotie*). Amerikan löytämisen jälkeen Euroopan johtavat merivallat Alankomaat ja Englanti kävivät 1600- ja 1700-luvuilla useita sotia merten hallinnasta, jotka vasta 1700-luvulla Espanjan perimyssodan myötä kääntyivät Englannin eduksi. Alankomaiden ja Englannin yhteinen etu oli estää Kööpenhaminan ja Tukholman ylivalta-yritykset Itämerellä sekä varmistaa, ettei kumpikaan näistä yksin hallitse

* Skoone, Blekinge, Hallanti.

Juutinraumaa. Merenkulun vapauden nimissä niille lankesi toistuvasti välittäjän ja usein myös pakottajan osa.

Ruotsin ja Tanskan suhde muuttui ratkaisevasti vasta Napoleonin sotien jälkeen, jolloin poistui myös Ruotsin vuosisatainen kahden rintaman sodan uhka. Napoleonin puolelle liittynyt Tanska luovutti Kielin rauhassa 1814 Ruotsille Norjan. Britannia ei halunnut heikentää jo silvottua Tanskaa antamalla Ruotsille vielä Norjaan kuuluneet Pohjois-Atlantin saaret, Färsaaret ja Islannin sekä Grönlannin, semminkin kun Ruotsin kruununperillistä Karl Johania (Kaarle XIV Juhana) kiinnosti vain manner-Norja. Lopputulos oli uusi Pohjolan tasapaino. Tanskan kielellinen tasapaino sen sijaan järkkäyi. Norjan menettäminen nosti valtakunnan saksankielisten osuuden 25:stä 40 prosenttiin. Vasta Bismarckin Preussin kasvava uhka ja 1800-luvun skandinavismi lähensivät Kööpenhaminaa ja Tukholmaa.

KAHDEN RINTAMAN SOTA oli myös Moskova-Venäjän pysyvä uhka. Lännen suunnalla sen historiallinen vihollinen oli itäslaavilaisen Kiovan Rusjin toinen seuraajavaltio, Liettuan Rusj. Pohjoisessa vihollinen oli Ruotsi. Suurin uhka tuli kuitenkin etelän aroilta. Vielä senkin jälkeen, kun Iivana Julma oli vallannut Kazanin ja Astrakanin ja liittänyt ne valtakuntaansa, Krimin tataarijoukot polttivat vuonna 1571 Moskovan. Venäjä maksoi Turkin vasallille, Krimin kaanille, vuotuista tribuuttia eli veroa aina vuoden 1700 Konstantinopolin rauhaan saakka.

Kukistamalla tataarikaanikunnat Iivana Julman Venäjästä tuli Ordan eli mongolivallan seuraajavaltio, joka hallitsi Volgan vesistöjä. Tämä suuntasi Moskovan taloudellisen huomion Mustallemerelle, Kaukasiaan, Keski-Aasiaan sekä Persiaan ja Intiaan. Kauppa niiden kanssa oli Venäjälle Euroopan-kauppaa merkittävämpää.

Oliko Ruotsi sitten Venäjän perivihollinen? Ei, mutta kauaskantoinen merkitys oli Rooman ja Bysantin törmäämisellä Ruotsin itärajalalla, Suomessa ja Baltiassa. Se johti jatkuvaan taisteluun rajalinjoista ja veroalueista sekä esti pitkään Venäjän laajentumisen Suomenlahdelle ja Itämerelle. Venäjän perimystaistelusta sekasorron (*smuta*) aikana 1600-luvun alussa kehittyi Venäjän, Puolan ja Ruotsin kolmiodraama. Puola oli Ruotsin ja Moskovan yhteinen vihollinen. Venäjän laajenemisen pääsuunta oli Liivinmaa, ei Suomi. Suomen Venäjä miehitti kaksi kertaa 1700-luvulla mutta liitti keisarikuntaan vasta 1809.

Caroluksen taistelua Pietaria vastaan voidaan verrata historiallisesti Napoleonin ja Hitlerin sotaretkiin. Ne johtivat syvälle Venäjälle tunkeutuneiden armeijoiden tuhoutumiseen. Ruotsin tappion syyt olivat samat – ankara talvi, pitkät välimatkat ja niiden vaikeuttama huolto. Ajautuminen kohtalokkaaseen Suomen sotaan 1808–09 uhkasi Ruotsin olemassaoloa, ja valtakunta oli jakautua Puolan lailla.

Venäjän päävihollinen oli Ordan hajoamisen jälkeen yhä Ottomaanien valtakunnan vasalli Krimin kaanikunta sekä katolinen Puola-Liettua, jonka väestö oli huomattavalta osaltaan ortodoksista. Turkista tuli Venäjän päävastustaja, kun Moskova vuonna 1667 laajeni Dneprin oikeanpuoleiseen Ukrainaan ja kohtasi ottomaanit nyt myös lounaassa. Tämän jälkeen Ruotsi noudatti Tanskan esimerkkiä: se oli 1400-luvun lopulta alkaen säännönmukaisesti liittoutunut Venäjän kanssa Ruotsia vastaan. Nyt Ruotsi haki puolestaan liittoa Turkin kanssa Venäjää vastaan vaihtelevalla menestyksellä.

Kohtaaminen pohjoisessa

Venäläisen vaikutuksen läntinen raja pohjoisessa ei ole vuosisatojen aikana muuttunut.

SKANDINAAVIEN JA SLAAVIEN kohtaaminen pohjoisessa on tarina vesireiteistä ja kyvystä hyödyntää niitä. Alueen kantaväestö oli itämerensuomalaista, pohjoisessa saamelaisia ja samojedea sekä Vienanjoen itäpuolella asuvia komisyryjänejä ja Uralin rinteillä obinugrilaisia. Samalla se on kertomus Venäjän kehityksestä ja laajentumisesta sekä taistelusta tataareja vastaan.

Pohjanmiehiä, viikingeiksi tai normanneiksi kutsuttuja taivavia purjehtijoita lähti 700-luvulta alkaen Skandinaviasta eri ilmansuuntiin: Tanskasta Pohjanmeren yli Englantiin ja Englannin kanaalin molemmille rannoille sekä Välimerelle ja lisäksi idän suunnalle Itämeren yli Gotlannin kautta Väinäjokea ylös. Veikselin vesistöstä oli Bug-joen ja Pripetin soiden kautta pääsy Dneprille. Norjasta purjehdittiin pääasiassa Skotlantiin ja Irlanninmerelle sekä Islantiin, Grönlantiin ja aina Pohjois-Amerikkaan saakka, mutta myös Vienanmerelle. Saariston suojaamalta Ruotsin ydinalueelta Mälärilta, joka vielä 1000-luvulla oli merenlahti, vei idäntie (*Austerwegr*) eli *svearnas led* Uudenmaan

RUOTSIN *ja* *VENÄJÄN VÄLISSÄ*

ESSEITÄ HISTORIAN VARRELTA

Kokenut diplomaatti ja Venäjän-tuntija René Nyberg valottaa esseissään Suomen asemaa ajan pitkässä kaaressa.

Pohjolan vanhin YYA-sopimus solmittiin 1493 Moskovan suuriruhtinaskunnan ja Tanskan välillä, sillä vihollinen – Ruotsi – oli heille yhteinen. Siksi myös vanhin tunnettu Iivana Julman muotokuva löytyy Tanskasta.

Pietari Suuri nöyryytti ruotsalaisia sotavankeja marsittamalla heidät Moskovan läpi. Hän teki samoin kuin ruotsalaiset, jotka esittelivät 1570-luvulla tanskalaisia sotavankeja tukholmalaisille.

Miksi Tanska selvisi Suuren Pohjan sodan jälkeisestä 1700-luvusta ilman sotia, vaikka Ruotsi sekaantui niin moniin tuhoisiin sotiin? Kahden rintaman sodan uhka poistui Ruotsin kohdalla vasta sitten, kun Ruotsi oli menettänyt Suomen ja Tanska Norjan. Silloin kahdesta tuli neljä.

Nybergin esseet yllättävät ja näyttävät lukijalle historian alati muuttuvan muodon.

siltala.fi

ISBN 978-952-388-056-6

